

Slama Györgyné Börcsök Gizella: Identitás, kultúra Európa

(Monica Sassatelli: Identità, cultura, Europa. Le «Città europee della cultura».
Milano, FrancoAngeli, 2005, 218)

A Monica Sassatelli könyvének címében szereplő három szót – identitás, kultúra, Európa – összekapcsolva azonnal az *Európa kulturális fővárosa* program juthat az eszünkbe. Nem véletlenül, hiszen 2010-ben Pécs városa – Magyarországon elsőként – viselheti a kitüntető címet, mutathatja be saját identitását és a pályázat kötelező elemeként az európai dimenziót is megjelenítő nagyszabású kulturális évadot.

Az európai kulturális identitás vizsgálata nem könnyű feladat, hiszen sem az identitásnak, sem a kultúrának, sem pedig Európának nincs egységesen elfogadott definíciója. Az uniós intézmények nyelvezetében gyakran használják Európát az Európai Unió szinonimájaként. Egyrészt a kettő közötti hasonlóság leegyszerűsítés és leszűkítés, másrészt nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az EU monopolizálja az Európára vonatkozó diskurzusokat és földrajzi konnotációkat. Ez a kisajátítás párosul azzal, hogy a kizárólag jogi és gazdasági integráció nem tud létre hozni egyesült Európát. Az Európa-gondolatot, mint az identitás alapját arra ösztönzi, hogy az Európai Unió a gazdasági szférán túlmutató legitim eszközt hozzon létre. Ily módon bevezetésre került az EU kulturális politikája azzal a határozott szándékkal, hogy az európai öntudatot és európai érzést kifejlessze, az európai identitást megalkossa, illetve újjáélessze. A kultúra ugyanakkor a szociális integráció eszközeként is megjelenik, széles rétegek számára felkínálva a kultúrához való hozzáférés jogát.

A tanulmány központi kérdései tehát, hogy milyennek látjuk ma Európát, milyen típusú identitást épít fel magának, milyen módon konkretizálódik az „egység a sokféleségben”-formulában, hogyan lehet interpretálni ezt a gyakorlatban, az uniós, a szakértői, az akadémikusi és a mindennapi diskurzusban. A gazdasági – és az euró bevezetésével szentesített – pénzügyi unió megvalósításával kiválóan működő „gazdasági vállalkozás” képe terjedt el az Európai Unióról, amely ugyanakkor „humanisztikus vállalkozásként” is igyekszik megmutatkozni az egyre növekvő számú kulturális kezdeményezései által azzal a céllal, hogy közelebb hozza a polgárokat az Európai Unióhoz. Ezek között szerepel az egyre nagyobb érdeklődést kiváltó *Európa kulturális városa* (EKV) program. A jubileumi 2000. évben kilenc európai város nyerte el az *Európa kulturális városa* címet, közöttük Bologna, mely esettanulmányán keresztül konkrét és helyi szinten ismerhetjük meg a címben szereplő három szó jelentéstartalmát, szimbolikáját, egymáshoz való viszonyát.

Sassatelli munkája a *Társadalmi kutatás és kulturális politikák* című sorozat kilencedik kötete. „A sorozat elemzési és reflexiós eszközöket kíván bemutatni, interdiszciplináris megközelítéssel is, amelyek a kulturális politikák egyre nagyobb jelentőségét adekvát módon tudják megértetni, különösen a kulturális javak és források kihasználását és fogyasztását ösztönző technológiai átalakulások idején.” Ebből a célból két szekcióban jelennek meg tanulmányok, *Elméletek és kutatások a kulturális politikákról*, valamint *A kulturális politika eszköze* címmel.

Bevezetőjében a szerző felvázolja a vizsgálandó témák és problémák összetettségét, valamint ismerteti az esettanulmány indokoltságát, aktualitását, a kutatás, a vizsgálat és az elemzés módszertanát. Érdemes kiemelni, hogy a szociológus-kutató Monica Sassatelli nemcsak könyvek és dokumentumok tanulmányozása révén, hanem aktív résztvevőként és megfigyelőként, számos interjú (27 mélyinterjú) készítése alapján vizsgálta az EKV 2000

címet elnyert városok és Bologna közös projektjeit, illetve végezte a *Bologna 2000* program elemzését, alakította ki véleményét. A *Bologna 2000 Kulturális programozás* csapatának napi munkájában 1998 októberétől 2001 márciusáig (vagyis a kulturális program előkészítésétől egészen a program kiértékeléséig) rész munkaidős asszisztensként vett részt, és párhuzamosan tudott kutatni is. Ez alapvetően fontos körülmény volt, hiszen ily módon olyan helyzeteket és dokumentumokat ismerhetett meg, melyekre másként nem lett volna lehetősége, és amelyek árnyalták a kialakított képet.

Az első két fejezet elméleti bevezetést ad. Az első fejezetben a szerző kritikai áttekintést nyújt arról, hogy az „európai kulturális identitás”-kifejezésnek milyen fontosabb meghatározásai születtek. A Jack Lang híres mondatával – „Európa kulturális lesz vagy nem lesz többé” – induló második fejezet leírja és értelmezi az Európai Unió kulturális politikáját az első kezdeményezésektől, vagyis a 70-es évektől napjainkig. Mérföldkövet jelent, amikor a Maastrichti Egyezménybe bekerül egy fejezet a kultúráról, amely jogi alapot és speciális közösségi kompetenciákat hoz létre. „A polgárok Európája” kampánnyal az identitást a lakosok és az uniós intézmények közötti közvetlen kapcsolat kifejezésére használták. Az identitás már nemcsak az integrációt volt hivatott szolgálni, hanem valami újat jelentett, amely a „közös kulturális örökség”, vagy később az „európai kulturális tér”-kifejezésekben fogalmazódott meg.

Az utolsó három fejezet a kutatás empirikus részét adja. A harmadik fejezetben megismerhetjük a Melina Mercouri akkori görög kulturális miniszter javaslata alapján 1985-ben elindított *Európa kulturális városa* kezdeményezés kialakulásának körülményeit, tartalmi kiteljesedését. A szimbolikus vagy emblematikus program (mely az európai öntudat erősítését is célozta) kulturális koncepciója fokozatosan kibővült, és nemcsak a magas kultúrára szorítkozott abból a célból, hogy közelebb hozza egymáshoz Európa polgárait a kultúra révén. Sassatelli egy érdekes momentumra hívja fel az olvasó figyelmét, amikor az európai kultúra jelentéstartalmának vizsgálatakor a kulturális kezdeményezés nevét is elemzi. Vajon az „Európa kulturális városa” miért nem az „Európai kultúra városa” nevet kapta, ha az uniós diskurzusokban állandóan jelenlévő „európai kultúra”-kifejezéssel az európai identitást kívánják erősíteni? A kutató figyelme a vizsgálat tárgyán túlmutató részletekre is kiterjed. Az EKV modell elterjedését, sikerét mutatja, hogy a 35 országot magában foglaló amerikai államok szervezete (OAS) is elindította a saját „Amerika kulturális fővárosa” programot. A kulturális kezdeményezés 1999-es reformja (mely alapján az *Európa kulturális városa* programot *Európa kulturális fővárosára* keresztelték), az elért jó eredmények és a tény, hogy a „kezdeményezés fontos a helyi és regionális identitás, valamint az európai integráció megerősítése számára” alapján az eredeti célkitűzést is kibővítették. Ennek megfelelően az EKF program „célja, hogy hangsúlyozza az európai kultúrák gazdagságát, sokféleségét és közös jegyeit, továbbá elősegítse az európai polgárok közötti nagyobb fokú megértést”. A szerző érdekes meglátása az uniós intézmények szerepe kapcsán, hogy a címet elnyert városok önállósága a program kialakításában egyre növekvő hangsúlyt kap (az EU szimbolikus szerepének megfelelően), és hogy az ötletadó Melina Mercouri gyakori emlegetése azt bizonyítja, hogy a kezdeményezés nem az uniós bürokratikus rutin gyümölcse, hanem egy zseni intuitív ötletéből nőtt ki.

Az „európai civilizáció bölcsője” szerepéért Athén volt az első város, mely elnyerte a címet. 1986-ban Firenze követte a modern világ alapját adó reneszánsz kultúra szimbólumaként. Sassatelli megjegyzi, hogy e két város az „európai lélek” megjelenítője. Később, *Glasgow '90*-nel az ünneplő fesztiváltól elmozdulás figyelhető meg az éves, ambiciózus, hatalmas (és már nemcsak) kulturális program felé. Stratégiájuk szerint városukat egy tipikus *európai város*ként akarták bemutatni. A programjukat ismertető brosrán olvasható hatásos szlogen – „Glasgow looks like a European city. And feels like one” – is ezt a képet hivatott erősíteni. Glasgow nyilvánvalóan európai város, de ezzel az állításával az

európai identitásáról nyilatkozik, mellyel egyfajta minőséget is képvisel. Glasgow példája mutatja, hogy egy város kultúrájának és identitásának valorizációja európaiságának újradefiniálásán keresztül valósul meg. A pusztán földrajzi vagy történelmi-földrajzi mutatóból, a minőséget jelentő "európai"-jelző, mint identitási elem, értékévé válik.

A negyedik fejezetben az elemzés fókuszja egy konkrét programra irányul, amikor először (és talán utoljára) kilenc város egyidejűleg nyerte el a rangot jelentő címet. A szimbolikus 2000. év EKV városai (Avignon, Bergen, Bologna, Brüsszel, Helsinki, Krakkó, Prága, Reykjavík, Santiago de Compostela) számára elvárás volt az együttműködés, közös projektek megvalósítása, egymás kultúrájának megismerése. A kilenc város méretbeli, történelmi és kulturális különbségei révén éppen az EU-s elképzelésnek megfelelő (és a hivatalos dokumentumokban is folyamatosan jelenlévő) „egység a sokféleségben”-formulát testesítette meg. A hangsúly az európai kulturális együttműködésre és az európai dimenzió bemutatására került, jóllehet a városok – saját önálló pályázataik elkészítésekor – erre nem voltak felkészülve. Az EU által óhajtott közös téma megtalálása sikertelennek mondható, hiszen már a második találkozón – a megegyezés kudarca miatt – kilenc specifikus témában állapodtak meg, vagyis minden város a pályázatában meghatározott saját, eredeti elképzeléseit kívánta megvalósítani. Ezt támasztják alá a brüsszeli programigazgató szavai is, mely szerint „a városoknak komoly nehézségeik adódtak az együttműködés során, hiszen a kilenc városnak nem kulturális érvek és saját döntésük, hanem uniós politikusok elhatározása alapján kellett megbirkózniuk a váratlan kihívással”. Végül az ún. helsinki egyezményben sikerült olyan megfogalmazást találni, amely egyszerre volt közös és specifikus: „A városok megegyeztek abban, hogy olyan eseményeket szerveznek (az alábbi témák keretében), melyek az európai civilizáció közös üzenetét hivatottak magukban foglalni.”

A közös projektek (joint project) és egyben európai projektek közül érdemes kiemelni az „Európa hangjai” („Voices of Europe”) címűt, mely a legsikeresebbnek bizonyult. Kilencven fős, fiatalokból álló kórusról van szó, melyben az EKV 2000 városai tíz-tíz fővel vettek részt, illetve egy-egy kórusvezetővel. Az első közös fellépésre 2000 elején, az újévi koncert keretében került sor az ötletadó Reykjavík városában. Ezt követően a többi EKV városban is felléptek, nyári koncertkörúton vettek részt, nagy sikerrel. A műsor természetesen tükrözte a kulturális sokszínűséget: régi zene, egyházi zene, kortárs és népzene és egy kimondottan a kórus számára komponált *European rap* alkotta az európai repertoárt. Számos közös projekt sikertelenségének oka a városok közötti nagy kulturális különbségekben keresendő, hiszen ha ez egyik város számára kiemelkedően fontos és érdekes volt egy felkínált közös projekt, addig a többi város gyakran érdektelenséget mutatott. Az akadály a sikeres együttműködésre tehát, éppen a kulturális különbségekben volt tetten érhető. Különösen vonatkozott ez azokra a projektekre, amelyekben a közös akció lényeges elem volt. A *Bologna 2000* egyik tagja nyilatkozata alapján a siker kulcsa – ahogy az „Európa hangjai” esetében tapasztalhattuk – az aktív részvétel, közreműködés. Érdekes módon a kulturális különbségek pozitívan hatottak, értéket képviseltek, a projekt megerősítését jelentették. Sassatelli megfogalmazásában egyébként, „a kulturális különbség sosem semleges: vagy akadály, vagy éppen a projekt erősségévé válik”.

A kötet felépítésének erénye, hogy az elméleti fejtegetések után (*Európa kulturális identitása* és *A kulturális politika az európai integrációban*) fokozatosan mélyül az elemzés. Az *Európa kulturális fővárosa* kezdeményezés általános bemutatása után a szerző elvezet bennünket egy különleges és konkrét év kilenc városa programjának alapos elemzéséhez. Végül a fókusz központja a helyi szint, egyetlen EKV kulturális programjának értékelése.

Az ötödik és egyben záró fejezetben *Bologna 2000* esettanulmánya különleges lehetőséget nyújt az olvasó számára akár a kulisszák mögé is betekinteni, hiszen a szerző saját városáról van szó, és a programban való közreműködése a kulturális eseményeken való részvétele révén közvetlen közelről ismerhette meg a teljes programozási, megvalósítási és

értékelési folyamatot a maga bonyolultságával, nehézségeivel, problémáival és sikereivel együtt.

Az ötletpályázaton keresztül (több mint 900 beérkezett pályázatból) kiválasztott közel 600 projekten, valamint a jelentősebb városi kulturális intézmények saját kezdeményezésein kívül, saját, önálló költségvetéssel, építészeti elemek, rehabilitációs, átalakítási, felújítási projektek képezték a *Bologna 2000* program részét. Ehhez társultak a többi EKV várossal való együttműködési, ún. *európai projektek*, melyek mind számukat, mint a hozzárendelt költségvetésüket illetően a teljes program alig 1-2 %-át tették ki. Sassatelli ezzel arra kíván rávilágítani, hogy az „európai dimenzió” nem feltétlenül a közös projektekben nyert értelmezést. Vizsgálata, hogy Európa *témaként* (tartalom) vagy *dimenzióként* (keret) értelmezhető, érdekes eredményt adott. Az eredetileg témaként megfogalmazott (és elvárt) „Európa”-projektek, a megvalósítás során azonban már csak „európai dimenziót” képviseltek. S arra a kérdésre, hogy mit is jelent valójában ez a kifejezés, a *Bologna 2000* egyik munkatársa pontos meghatározást adott: „a projektnek vagy európai partnere van, avagy szándékában áll Európában bemutatkozni”. Ugyanakkor, témájuktól függetlenül, más EKV városokkal való együttműködési projektek „európai” projekteknek minősülnek.

Az „Európa a dobozban” („Europe in the box”) projekt különleges példa arra, hogy Európa mint keret vagy mint tartalom jelenik meg. Egy weimari kortárs művészeti galéria ötlete alapján, az 1985 és 1999 közötti EKV városokból egy-egy művész közreműködésével létrejött kortárs művészeti kiállításról van szó. A művész elutazott a saját EKV városát közvetlenül követő (EKV) városba, ott találkozott egy helyi művésszel, és megalkotott egy kocka alakú dobozt a meglátogatott városról: tehát a kiállításon a különböző dobozok a különböző EKV városokat jelenítik meg. Sassatelli érdekes megfogalmazásra hívja fel az olvasó figyelmét a projektdokumentumok leírásából: „Az „Európa a dobozban” az *Európa kulturális városa* program konceptuális dimenziójára utal. Azért jött létre, hogy hidat építsen a tegnapi és a holnap között. Hangsúlyozza valamennyi résztvevő város regionális jellegzetességeit, és ugyanakkor magas szintű kortárs művészeti megfogalmazást igényel. Példa arra, hogy milyen akar, milyen kell, hogy legyen és milyen tud lenni Európa. Kiváló lehetőség Európa értékének áttekintésére az ezredfordulón.” Ugyanakkor, a kiállítás egyik kurátora nyilatkozatából egészen más szempontú értelmezést kapunk: „A projekt megvalósításában nem a *frame* (Európa) volt a fontos, csak a tartalom volt a lényeg (különböző országok/kultúrák/idegen nyelvek). Nem kinyilvánítani, hanem megélni akartuk Európát, ha értik, mire gondolok. Nem azt kértük a művészekről, hogy Európára, hanem azt, hogy egy városra gondoljanak. A dobozaikkal a városokat nem európai városokként, hanem normális külföldi városokként kellett bemutatniuk. Csak a dobozok összessége, valamennyi együtt, tesz ki európaivá a projektet.” Tehát Európa a közös keret, a város a karakter, a tartalom. Európa a jelentős *frame*, az a szint, ahol a politika szimbolikus dimenziója kifejeződik. Röviden tehát, Európa egyfajta legitimációs ikonná válik.

Monica Sassatelli számos értékes összefüggésre, ellentmondásra és saját meglátására hívja fel az olvasó figyelmét. Elemzése alapos munka, figyelme apró részletekre is kiterjed. Az összefüggések és problémák komplexitását kidomborítva, az Európai Unió és helyi szint viszonyát érzékenyen vizsgálva értelmezi. Feltárja „Európa” jelentésének és konnotációinak sokszínűségét. Európa látszólag mindent magában foglalhat, de tiszteletben tart egy keretet, olyan keretet, melynek formája az *egység a sokféleségben*. Az Európára való hivatkozás elterjedt, bár sosem különösen hangsúlyos, állandó, de nem definiált. Európa szó szerint megtalálható a rá való hivatkozásokban, de a definíciója hiányzik, ezáltal lényegében tényként elkönnyvelt, jóllehet, maguknak a konnotációknak a sokfélesége azt mutatja, hogy mennyire önkényes is az efféle definíció-elhagyás. Értelmezéséből kiderül, hogy az Európa-gondolat sokkal tágabb, s hogy Európa meghatározása kultúraelméleti kérdés.

A kilenc *Európa kulturális városa 2000* programja és a hivatalos dokumentáció elemzéséből arra a következtetésre jutott, hogy az *európai projektek* marginális szerepet kaptak. Európa tehát, valójában nem játszott központi szerepet, a figyelem középpontjában a városok saját specificitásai álltak. Minden város saját módon fogalmazta meg, mit jelent számára az „európai”-jelző, és így egyéni, eltérő választ adott a kérdésre, jóllehet általánosan elmondható, hogy nem tartalmat, hanem minőséget képviselt. Amint Bologna és a többi EKV 2000 város közelebbi vizsgálatából kiolvasható, fokozatosan fejlődik ki a gondolat arról, hogy a kortárs európai kulturális tér hogyan és milyen értelemben valósítja meg a hivatalos, avagy az akadémiai diskurzusokban jelenlévő „sokszínűség egységét”, melyet az európai identitás formulájaként használnak.

Sassatelli – az *Európa kulturális városa* program kapcsán – nem véletlenül emlékeztet T. S. Eliot szavaira, amelyeknek szellemisége az egész kötetten végighúzódik, és amelyek ma is érvényesek: „Európa kulturális egészségének két feltétele, hogy valamennyi ország kultúrája egyedi legyen, és a különböző kultúrák felismerjék azokat a szálakat, melyek egyesítik őket”.